

МИСТЕЦЬКИЙ ПРОСТІР: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 78.01:371.132

Цитування:

Татаренко М. Г., Косінова О. М., Ланчак Я. М. Історико-теоретичні підходи до естетичного розвитку студентської молоді. *Культура і сучасність* : альманах. 2020. № 2. С. 81-86.

Tatarenko M., Kosinova O., Lanchak Ya. Historical and Theoretical Approaches to Aesthetic Development of High School Students. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 2, 81-86 [in Ukrainian].

Татаренко Марина Генадіївна,
кандидат педагогічних наук, доцент
завідувачка кафедри режисури та
майстерності актора Київського національного
університету культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0001-6838-3560>
marina-lada-2012@ukr.net

Косінова Олена Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
режисури та майстерності актора Київського
національного університету культури і
мистецтв, Заслужена артистка України
<https://orcid.org/0000-0002-2569-8762>
kosinova@meta.ua

Ланчак Ярослав Миколайович,
асистент кафедри режисури та майстерності
актора Київського національного університету
культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0001-9282-8988>

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕСТЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Мета статті – дослідження проблеми естетичного виховання студентської молоді. **Методологія** дослідження передбачає комплексний підхід із застосуванням аналітичного, системного методів, компаративного, що дозволяє зрозуміти, що естетичне виховання творчої молоді потребує змістовного наповнення, створення оптимальних умов для естетичного виховання студентів творчих спеціальностей. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що охарактеризовано естетичне виховання, яке спрямоване на розвиток творчих здібностей, передбачає вивчення історичного підходу до данної проблеми. Визначено, що дія сили краси активно використовувалась для зміцнення морального духу молоді на різних етапах історії цивілізації та країни. Вивчення, наприклад, естетичного ідеалу Давньої Греції, який незмінно пов'язаний з поняттям громадянина, виявляє природним незмінне прагнення молоді людини до самовдосконалення, естетичної насолоди красою природи, мистецтвом. **Висновки.** Отже, історія естетичного виховання свідчить про наявність різноманітних підходів до його організації і проведення. В мистецьких ЗВО, які успадкували багатовіковий досвід формування естетичної майбутніх фахівців, вперше в історії спостерігається усвідомлене використання визначених засобів, методів, прийомів і форм естетичного виховання в педагогічному процесі. До нашого часу у вітчизняній педагогіці склалися теоретичні основи і методика естетичного виховання творчої молоді. Без естетичного виховання нині не може бути сформована творча особистість всебічно і гармонійно розвинутого спеціаліста.

Ключові слова: естетичний ідеал, творча діяльність, естетичні знання, світовий досвід, засоби естетичного виховання.

Tatarenko Maryna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Head of the Department of Directing and Actor Skills, Kyiv National University of Culture and Arts; *Kosinova Olena*, Candidate of Pedagogical Sciences, Honored Artist of Ukraine, assistant professor; *Lanchak Yaroslav*, Assistant of the Department of Directing and Actor's Skills, Kyiv National University of Culture and Arts

Historical and Theoretical Approaches to Aesthetic Development of High School Students

The purpose of the article is to study the problem of aesthetic education of student youth. **The research methodology** provides a comprehensive approach using analytical, systematic methods, comparative, which allows us to understand that the

---

©Татаренко М. Г., 2020

©Косінова О. М., 2020

©Ланчак Я. М., 2020

aesthetic education of creative youth requires meaningful content, creating optimal conditions for aesthetic education of students of creative specialties. **The scientific novelty** of the work is that it characterizes the aesthetic education, which is aimed at the development of creative abilities, involves the study of a historical approach to this problem. It is determined that the action of the power of beauty was actively used to strengthen the morale of young people at different stages of the history of civilization and the country. The study, for example, of the aesthetic ideal of ancient Greece, which is invariably associated with the concept of citizen, reveals the natural constant desire of young people for self-improvement, aesthetic enjoyment of the beauty of nature, art. **Conclusions.** Thus, the history of aesthetic education indicates the existence of various approaches to its organization and conduct. For the first time in history, the conscious use of certain means, methods, techniques and forms of aesthetic education in the pedagogical process is observed in artistic free economic zones, which have inherited centuries-old experience of forming future aesthetic specialists. To our time in domestic pedagogy the theoretical bases and a technique of aesthetic education of creative youth have developed. Without aesthetic education, a creative personality of a comprehensive and harmoniously developed specialist cannot be formed today.

Key words: aesthetic ideal, creative activity, aesthetic knowledge, world experience, means of aesthetic education.

Актуальність теми дослідження. Дія сили краси, як стверджують вчені-історики, археологи, етнографи, вперше виявляється тоді, коли первісна людина, здобуваючи тяжкою працею право на існування, відчула себе творцем, що не лише сприймає світ, а й перетворює його. Творча праця, втілена в її плодах - важливе джерело естетичних цінностей як на світанку людського суспільства, так і протягом усієї його історії. Саме у творчій праці людина засвоїла й такі природні закономірності, як співмірність, ритм, симетрія, доцільність тощо. Естетичне переживання пов'язане з сприйняттям природних закономірностей і зумовлене засвоєнням цих закономірностей у людській практиці.

Міфи про боротьбу світла і темряви, які існували серед багатьох стародавніх народів, дійшли до наших днів: слов'янські Білобог і Чернобог - це уособлення позитивного і негативного полюсів. "Боротьба ж ця тече явно і соутворює живоття наше» [6], - стверджується в одній із найдавніших пам'яток язичницької культури наших предків "Велесовій Книзі".

Аналіз досліджень і публікацій. Означеній проблематиці присвятили свої праці О. Марущак, Л. Михайлова, Л. Петько, Я. Славська, С. Сургай, Г. Шевченко та ін.

Мета статті - дослідження проблеми естетичного виховання студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Матеріали археологічних розкопок Кирилівської і Мезенської стоянок первісної людини, де були знайдені знаряддя праці і твори найстародавнішого образотворчого мистецтва, а також колекції знахідок в селищах трипільської культури (4-3 тис. до н.е.), скіфських і слов'янських племен свідчать про перші спроби і успіхи в естетичному освоєнні дійсності людиною на території України.

Історія естетичного виховання розпочинається тоді, коли старше покоління вперше передало набутий естетичний досвід молодому

поколінню. Подібно тому, як в історії естетики виділяють різноманітні форми категоріального синтезу, що виступають як аналогі діалектики внутрішнього й зовнішнього в естетичному феномені та розкривають характер естетичного в предметі, історія естетичного виховання включає багато підходів.

У Давній Греції був накопичений багатий досвід організації естетичного виховання. На зміст виховання усіх громадян активно впливало вчення таких видатних філософів та громадських діячів, як Аристотель, Піфагор, Платон, Сократ та ін. Вони обґрунтували нетотожність понять "чуттєвий" і "естетичний". Вважалося, що до естетичних можна відносити не всі відчуття, сприйняття і уявлення, а лише вищі з них. Основні типи естетичних ставлень людини до дійсності було висловлено у таких категоріях естетики, як прекрасне та потворне, піднесене та низьке, героїчне, трагічне, комічне тощо. Такі категорії естетики, як прекрасне, гармонія, краса тлумачилися як моральні і правові.

Піфагор був переконаний, що головні закони життя космосу - краса, гармонія, добро [6]. Він викладав своїм учням три головних предмети: математику, музику і вчення про переселення душ, які склали єдину науку про космічну гармонію. Музика вшановувалась як голос космічної гармонії. На думку філософа, гармонічна мелодія, як небесна посланниця, долає тілесні недуги і збуджує в душі лагідні почуття. Це знаходило підтвердження і в способі життя самого Піфагора. Свої заняття вдома він починав зранку, заспокоївши душу грою на лірі в супроводі старовинних пісень давньокритського поета й музиканта Фолета. То були гімни на честь Бога Аполлона. Співав він також і вірші Гомера, вважаючи, що його поезії заспокоюють душу; іноді й танцював, бо вправні й красиві рухи на користь тілу. Прогулянки великий грек полюблив не з багатьма, а вдвох чи втроєх, там, де найгарніше. Друзів любив безмежно. Це він

мовив, що у друзів все спільне і що друг - це друге "Я". Коли друзі були бадьорими, Піфагор вів з ними тривалі бесіди; коли ж занедужували, він зцілював їх; коли вони були кволі душею, він утішав усіх порадами й музикою. В очах усіх Піфагор був величавим і благородним, а краса і привабливість були у нього і в думці, і в поведінці, в усьому. Таким він був увесь свій вік, до 90 років.

Сократ став одним із перших мислителів Давньої Греції, які виявили органічний зв'язок естетичного і етичного. Його ідеал - людина, прекрасна духом і тілом. Ідеал "калокагатії", тобто єдності фізичної і духовної краси, є головним ідеалом поліської класики, де головні поняття – прекрасний і добрий. Калокатія утвердилася і в філософських концепціях учнів Сократа - Ксенофонта і Платона.

Платон розглядав калокатію як пропорційність інтелектуальних, естетичних і фізичних сил людини. Він підкреслював виховну роль мистецтва, "так як ритм і гармонія понад усе проникають в щире серце і міцніше захоплюють його, надаючи благообразності і роблять його пристойнішим, якщо виховання поставлено правильно» [14]. Аристотель забезпечив найвищий розвиток ідеї калокатії. Мислитель констатував: оскільки прекрасне завжди в нерухомості, а благо в діяльності, тому добре і прекрасне – це не одне й теж. Аристотель визначив три основні завдання мистецтва: брати участь в естетичному вихованні; бути засобом відновлення сил після напруженої праці і під час дозвілля; сприяти відновленню душевного спокою.

У Давній Греції виявлялося природним незмінне прагнення громадян до самовдосконалення, естетичної насолоди красою природи, людини та мистецтва. Перші у світі театральні вистави-трагедії з'явилися в Афінах у 6 ст. до н.е. Вони виконувались під відкритим небом, в амфітеатрі. Актори мали розкішне довге вбрання, закривали обличчя яскравими масками. Від цього вони здавалися величними, піднесеними створіннями. Крім того, самі громадяни, а їх було кілька десятків тисяч, брали участь у хорі, і вистави були всенародним святом.

У трагедіях давні греки втілили естетичну природу театрального мистецтва в категорії "катарсис". "Катарсис" або "очищення", про який навчає антична естетика, не є щось тільки естетичне; він стосується і моралі, і інтелекту, і психології, тобто усієї людини в цілому» [4].

Комедія з'явилася від запальних вуличних жартів. Комічні актори мали можливість

висміювати будь-кого: глядачів, міську владу і навіть Богів; використання комічного активно впливало на естетичний розвиток греків. Оскільки було безсумнівним, що театр виховує благородні почуття і естетичну поведінку, міська влада надавала усім бажаючим, насамперед бідноті, з міської скарбниці кошти для відвідування театральних вистав.

У процесі естетичного виховання громадян активно використовувались також такі засоби, як праця, побут, природа. Праці відводилось 6 годин; час дозвілля був спрямований на самовдосконалення, спілкування з людьми, на отримання насолоди від краси природи. Спортивні заняття і прогулянки проводились в красивих зелених парках. На дружніх бенкетах головне задоволення греки отримували не стільки від їжі й пиття, скільки від застольної бесіди про мистецтво, філософію, державні справи. Коли в I ст. н.е. Апостол Павло з'явився в Європі першим проповідником християнства, міські власті всюди гнали його. Лише в Афінах влада запросила мандрівника публічно висловити своє вчення. Апостол Павло мав успіх серед усіх верств афінян, які замовили в столиці Єгипту місті Александрії переклад старозавітної Біблії на грецьку мову. Так християнство розпочало свій триумф у Європі. Через декілька століть з грецької мови була перекладена і Руська Біблія [15].

Для виховання чоловіків Давньої Греції було характерним гармонійне поєднання естетичного, фізичного та інших видів виховання. Досвід спартанського виховання, як і афінського, свідчить про це. Спартанське виховання традиційно сприймається недостатньо гуманним, навіть жорстоким і бездушно сухим. Спостереження Плутарха, які викладені в "Життєписі Лікурґа", змінюють звичне уявлення. Він свідчить, що спартанські хлопчики з 7 років активно оволодівали як військовою справою і грамотою, так і співом. Музиці і співу вони навчалися так саме ретельно, як чіткості і краси мови, спортивним вправам. Слова їх були простими, предмет - величним, повчальним і серйозним. Спартанський хоровий спів набув великого розголосу. "Взагалі, якщо хтось поміркує над творами лаконських поетів... і відновить в пам'яті походні ритми мелодій для флейти і хорових пісень, під звуки яких спартанці злагодженим маршем прямували на ворога, той... визнає, що Терпандр і Піндар, автори хорових пісень, мали рацію, відшуковуючи зв'язок між мужністю і музикою» [14].

Досвід афінян у проведенні естетичного виховання мав величезний як безпосередній, так і

опосередкований – через Візантію – вплив на педагогічну практику Київської Русі. Історія Київської Русі, на думку професора В. О. Ключевського, починається з VI ст. н.е., тобто з того періоду, коли племена східних слов'ян після утворення військового союзу пішли проти Східної Римської імперії. Після об'єднання вони створили досить велику державу – Київську Русь.

Для естетичної думки і практики виховання Київської Русі було характерно традиційно чітке визначення Батьківщини як естетичного ідеалу. В естетичних поглядах видатних мислителів руського середньовіччя К. Туровського, митрополита Іларіона звучить мотив: прекрасне - це Батьківщина. Естетичний ідеал Давньої Русі часто ототожнювали з подвигом в ім'я народу і Батьківщини. “Слово о полку Ігоревім“, “ Повість минулих літ“ показують уявлення давніх русичів про красу (природну, духовну, художню), про піднесене, про мистецтво. Книги шанувались як головні носії духовних цінностей. Естетична культура Київської Русі IX ст. н.е. зумовила вибір християнської віри. “Князь Володимир в багатьох дослідженнях про переваги різних вір відважився, нарешті, залишити метушливе ідолопоклонство і з усім народом усиновитися грецькою церквою» [6]. Вважалось, що ритуали, облачення, храми саме грецької церкви виявилися особливо привабливими порівняно з іншими західними і східними вірами. Обряд хрещення був прийнятий Володимиром, вельможами і дружиною в місті Херсонес; в 988 р. християнство було проголошено державною релігією на Русі. Почалася нова важлива епоха в історії вітчизняної педагогіки.

Володимир Великий започаткував нову важливу епоху в історії вітчизняної педагогіки. Він налагодив стосунки з візантійськими імператорами, запросив для поширення і утвердження віри багато духовенства і вчителів, отримав ікони і книги. Візантійська художньо-естетична спадщина засвоювалось на основі східнослов'янського світосприйняття. Близько тисячного року були відряджені до Риму, Персії, Палестини та Єгипту спостерігачі для опису земель, наук, моралі і тамошніх правлінь - так далеко вже сягала благонаміреність Володимира Великого для добробуту своїх підданих» [12].

Піклування про освіту дружинників з часу введення християнства взяли на себе держава і церква. За князювання Володимира Святославовича в Києві вже існує державна школа, в якій навчалися і “постигали учение книжное» [15], тобто основ наук і християнського

закону, діти дружинників, князівської адміністрації, бояр. Завданням освіти було виростити з них освічених людей і державних діячів. Вивчалися і іноземні мови; князь Всеволод, “ дома седея”, знав п'ять мов, в том вель честь от людей из иных земель» [11].

Ярослав Мудрий, дбаючи про поширення освіти і виховання, велів відкрити нові навчальні заклади, перекласти багато духовних грецьких книг на слов'янську мову для загального користування; то були азбуковники, тлумачення Псалтирю, Євангелії, Апостола тощо. Виховання юнацтва доручено освіченим ченцям і священникам, які впроваджували вітчизняний досвід загального і морально-естетичного виховання з урахуванням грецьких і візантійських традицій. У цей час було споруджено видатну архітектурну будову – монументальний, прикрашений мозаїками та фресками Софійський собор, який відіграв дуже важливу роль в естетичному вихованні воїнів.

У XII ст. в естетичній свідомості значне місце посідає моральна чистота. “Повчання” Володимира Мономаха закликає дбати про рідну землю і її мешканців, оберігати єдність Русі, безкорисливо служити їй, ретельно виконувати етичні норми і християнські заповіді – тобто бути справжнім громадянином, з чистою і високою душею [15]. М. Ф. Берлінський стверджує, що “відтоді навчання і чемність у Києві процвітали» [15], що відрізняло велике місто від інших і тривало до татарської навали.

Важливим засобом естетичного виховання, поряд з історичною писемністю і архітектурою, була агіографічна, філософсько-публіцистична і художня література. Її природне підґрунтя - усна народна творчість: епічні і ліричні пісні, перекази, легенди і заклинання.

Значне місце у вихованні посідала музика. Вона була поруч з людиною від її народження і до кінця життя. На Русі набули великого поширення обрядові пісні, гусярські розспиви, скомороші ігри, танці. Про розвиток музично-театрального мистецтва Русі розповідають Печерський патерик, фрески Софії Київської, срібні чаші 12 ст. із Чернігова та ін.

Означені підходи до естетичного виховання населення Київської Русі значною мірою сприяли становленню Київської Русі як найбільш могутньої і впливової держави раннього Середньовіччя.

Розвиток української козаччини збігся у часі із західноєвропейським Відродженням, яке стало добою розвитку основних ідеалів гуманізму і краси людини. Особистість була поставлена в центрі культури. В творах

мислителів Відродження Данте Аліґ'єрі, Лоренцо Валла, Леонардо да Вінчі ідеальною нормою краси проголошується сама людина, гармонія її почуттів, пізнавальних здібностей, краса її тіла. Найбільш яскраво естетична думка Відродження втілена в творах Тиціана, Рафаеля, Леонардо да Вінчі та інших видатних художників того часу.

Педагогічний вплив на козаків розпочинався вже на етапі їх відбору до війська. Д. Яворницький писав, що для цього треба було відповідати п'яти вимогам: “бути вільним, не мати сім'ї, тобто бути самотнім, знати українську мову, бути православним і пройти на Запоріжжі вишкіл військової справи не менше семи років» [6]. Основним засобом естетичного виховання козаків були саме служба, традиції товариства та виборів курінних отаманів, військові клейноди та форма одягу. Релігійні обряди органічно поєднувались з ґрунтовною освітою козаків. В вихованні активно використовувались музика і музична творчість. Художня музична творчість козаків досягла високого рівня.

Церкви і монастирі задовольняли духовні потреби козаків і були осередками освіти і виховання. При всіх церквах Запоріжжя працювали школи. Вчилися як діти, так і дорослі запорожці; значна частина козаків була письменна. Навчально-виховний процес проводився ієромонахами з різних місць та Києво-Печерської Лаври, яка тоді була крупним центром просвітницької і виховної діяльності. У роботі використовувались гарно оздоблені книжки. Їх видавала заснована в 1615 році Єлисей Плетенецьким лаврська друкарня. Старшина Війська Запорізького, гетьмани і полковники прагнули унаочнити свою велич засобами монументальної архітектури, багато зробили для утвердження життєрадісного стилю українського бароко у вітчизняному мистецтві, що сприяло поліпшенню умов естетичного виховання козаків.

Запорозькі козаки зробили цінний внесок у різні сфери культури України. Ними було створено видатні твори художнього слова, зокрема пісні і думи. Багато дум було присвячено тяжкій долі невільників, що страждали на чужині. Ці твори виховували любов до Батьківщини і народу, а також почуття неприязні до поневолювачів, зокрема до турецько-татарських завойовників. Цикли дум “Маруся Богуславка”, “Самійло Кішка” та інші за тематикою пройняті визвольними настроями - лицарство і героїка, побратимство і вірність

православній церкві. Визволення невільників зображується як найбагородніший подвиг.

Мислителі епохи Просвітництва висловили надію на гармонізацію суспільства через освіту людей і поєднали розуміння прекрасного з поняттями “дійсність” і “соціальне середовище”. Французькі вчені намагались поєднати естетичні, моральні і суспільні сторони основних ідеалів свого часу. Д. Дідро писав: “Як може інструмент дати справжню гармонію, якщо він розладжений?” [3]. Ж. Руссо був впевнений, що ідеал прекрасного може бути досягнутим не в суспільстві, а лише в лоні природи. Головна думка естетичної концепції Г. Лессінґа в тому, що поняття краси не обмежується лише якістю, а включає і дії, і навіть думки. Він писав, що “краса володіє спільними правилами, які стосуються різних речей: не тільки форм, а й дій та ідей» [16].

В естетичних поглядах І. Канта розвивається проблема естетичного виховання. Він підкреслював особливу роль мистецтва у вихованні людини. На його думку, мистецтво через зм'якшення природного егоїзму людини спроможне наблизити його до гармонійного стану. З естетикою І. Канта пов'язаний естетичний світогляд Ф. Шиллера. Він писав, що мистецтво формує такий естетичний смак, який може впливати на моральність поведінки. Відтак у німецькій класичній філософії мистецтву відводиться головна роль у процесі формування естетичної культури особистості.

Отже, історія естетичного виховання свідчить про наявність різноманітних підходів до його організації і проведення. В мистецьких ВЗО, які успадкували багатовіковий досвід формування естетичної майбутніх фахівців, вперше в історії спостерігається усвідомлене використання визначених засобів, методів, прийомів і форм естетичного виховання в педагогічному процесі. До нашого часу у вітчизняній педагогіці склалися теоретичні основи і методика естетичного виховання творчої молоді. Без естетичного виховання нині не може бути сформована творча особистість всебічно і гармонійно розвиненого спеціаліста.

Естетичне виховання студентів ВМЗО є цілеспрямованим і планомірним процесом формування естетичних понять, смаків та ідеалів, ставлення до професії митця, до природи і мистецтва, до суспільства і побуту, до спілкування і взаємовідносин за законами краси та емоційно-чуттєвої чуйності на прекрасне і бридке. Майбутній митець має бачити красиве, підвищене, героїчне, прекрасне у житті і праці, вміти зберігати і творити його. Означений процес

передбачає набуття студентами естетичних знань і формування в них відповідних переконань, потреб, інтересів, звичок, навичок і вмінь.

Література

1. Берлінський М.Ф. Історія міста Києва. К.: Наукова думка, 1991. 315 с.
2. Відродження і розвиток культури України: проблеми історії, теорії і практики // Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. К.: Друкар, 2003. 170 с.
3. Гаргай В.Б. Повышение квалификации учителей в США: социально-психологический подход. Педагогика. 2002. №7-8. С.102-109.
4. Гласс Дж. Статистические методы в педагогике и психологии / Гласс Дж., Стэнли Дж. ; пер. с англ. М.: Прогресс, 1996. 495 с.
5. Гончаренко С. Не руйнувати, а реформувати. Товариш. 1997. №25. С.3.
6. Грушевський М.С. Історія України-Русі: В 11 т. К.: Наукова думка, 1994. Т.1. До початку XI віка. 684 с. Т.7: Історія української козащини. С. 190.
7. Джон Д.Х. Сполучені Штати Америки. Спостерігач. 2005. №5. С. 11-19.
8. Кавказской пленнице нынче не весело: Н.Варлей о кино, о жизни, о себе. Правда. 1997. 4.07. С.6.
9. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказывать влияние на людей / пер. с англ. Минск: Беларусь, 1990. 215 с.
10. Косів М. Про духовне плебейство і не тільки. Культура і життя. 1995. №27.
11. Лессинг Г.Э. Лаокоон, или О границах живописи и поэзии пер. с нем. М.: Худож. лит-ра, 1957. С.83.
12. Личности в мире искусства: В.Заклунная. Товариш. 1997. №13. С.4.
13. Луначарский А.В. Собрание сочинений. Литературоведение. Критика. Эстетика: В 8 т. М.: Художественная литература, 1963-1967. Т.7. Эстетика. Литературная критика. Статьи, доклады. 734 с.
14. Любимов Л.Д. Искусство Древней Руси. М.: Просвещение, 1981. – 336 с.
15. Русанівський В. М. Культура українського народу. К.: Либідь, 1994. С. 24-41.
16. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании. СПб., 1911. 242 с.

References

1. Berlynskyi M.F. (1991). Istoriia mista Kyieva. K.: Naukova dumka [in Ukraine].
2. Vidrodzhennia i rozvytok kultury Ukrainy: problemy istorii, teorii i praktyky (2003) Tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. K.: Drukar, [in Ukraine].
3. Gargai V.B. (2002). Povyshenie kvalifikatsii uchitelei v SShA: sotsial'no-psikhologicheskii podkhod. Pedagogika, 7-8, 102-109 [in Russian].
4. Glass Dzh. (1996). Statisticheskie metody v pedagogike i psikhologii / Glass Dzh., Stenli Dzh. M.: Progress [in Russian].
5. Honcharenko S. (1997). Ne ruinuvaty, a reformuvaty. Tovarysh, 25, 3 [in Ukraine].
6. Hrushevskiy M.S. (1994). Istoriia Ukrainy-Rusi: V 11 t. K.: Naukova dumka, T.1. Do pochatku XI vika. 684 s. T.7: Istoriia ukrainskoi kozachchyny. [in Ukraine].
7. Dzhon D.Kh. (2005). Spolucheni Shtaty Ameriky / D.Kh. Dzhon // Sposterihach. 5, 11-19 [in Ukraine].
8. Kavkazskoi plennitse nynche ne veselo: N.Varlei o kino, o zhizni, o sebe. Pravda. 1997. 4.07. S.6 [in Russian].
9. Karnegi D. (1990). Kak zavoevat' druzei i okazyvat' vliianie na liudei D. Karnegi ; per. s angl. Minsk: Belarus [in Belarus].
10. Kosiv M. (1995). Pro dukhovne plebeistvo i ne tilky. Kultura i zhyttia. № 27 [in Ukraine].
11. Lessing G.E. (1957). Laokoon, ili O granitsakh zhivopisi i poezii. M.: Khudozh. lit-ra [in Russian].
12. Lichnosti v mire iskusstva: V.Zaklunnaia (1997). Tovarish. №13. S.4.
13. Lunacharskii A.V. Sbranie sochinenii. Literaturovedenie. Kritika. Estetika: V 8 t. M.: Khudozhestvennaia literatura, 1963-1967. T.7. Estetika. Literaturnaia kritika. Stat'i, doklady [in Russian].
14. Liubimov L.D. (1981). Iskusstvo Drevnei Rusi. M.: Prosveshchenie – [in Russian].
15. Rusanivskiy V.M. (1994). Kultura ukrainskoho narodu. K.: Lybid, 24-41. [in Ukraine].
16. Russo Zh.-Zh (1911). Emil', ili o vospitanii. SPb [in Russian].

*Стаття надійшла до редакції 22.08.2020
Отримано після доопрацювання 15.10.2020
Прийнято до друку 20.10.2020*